

Nazlı Əhmədova

Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MÜLKİ PROSESSUAL MƏCƏLLƏSİNİN 50-Cİ MADDƏSİNİN TƏTBİQİ ZAMANI YARANAN MƏSƏLƏLƏR

Hazırkı məqalədə Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra – “MPM”) 50-ci maddəsinin bir neçə (konkret olaraq, 50.1 və 50.4-cü) bəndini təhlil edir və onların təcrübədə tətbiqi zamanı yaranan bəzi məsələləri araşdırırıq. MPM-nin “Tərəflər” adlanan 50-ci maddəsində o cümlədən deyilir:

“50.1. Prosesdə tərəflər iddiaçı və cavabdeh hesab edilirlər. Fiziki və hüquqi şəxslər, vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları və *başqa orqanlar* iddiaçı və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilirlər.

... 50.3. İddia tələbinin yönəldiyi fiziki və hüquqi şəxslər cavabdeh hesab olunurlar.

50.4. Qanunda nəzərdə tutulan hallarda *hüquqi şəxs olmayan təşkilatlar* da tərəf ola bilirlər.”

Beləliklə, sözügedən maddədə mülki prosesdə tərəf ola biləcək subyektlərin dairəsi cızılır, özü də kifayət qədər geniş.

MPM-nin 50-ci maddəsinin mətnindən aydın olur ki, mülki prosesdə tərəf ola biləcək subyektlərin sırasına ilk növbədə fiziki və hüquqi şəxslər aiddir. “Fiziki şəxs” və “hüquqi şəxs” anlayışları hüquq nəzəriyyəsində və qanunvericilikdə kifayət qədər ətraflı işıqlandırılıb təhlil edildiyindən, düşünürük ki, bu iki kateqoriyanın üzərində dayanmağa ehtiyac yoxdur.

Maddədən o da məlum olur ki, daha dörd kateqoriyadan olan subyektlər, yəni vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları, başqa orqanlar (hər üçü 50.1-ci bənddə sadalanıb) və hüquqi şəxs olmayan təşkilatlar (50.3-cü bənd) məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilər. Gəlin həmin subyekt kateqoriyasının hər birini ayrıca nəzərdən keçirək. Təhlili asanlaşdırmaq məqsədilə bundan sonra misallardan istifadə edəcəyik.

Birinci misal: A şirkəti ofşor yurisdiksiyada yaradılmış xarici şirkətdir. Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatdan keçmiş nümayəndəliyi (bundan sonra – “Nümayəndəlik”) vasitəsilə Azərbaycan Respublikası ərazisində təsərrüfat fəaliyyəti həyata keçirir, hətta fərdi iş icazələri almaqla çoxlu sayda əcnəbi işçi qüvvəsini işəgötürən qismində cəlb edir. Nümayəndəliyin rəhbərinin imzası ilə A şirkəti mütəmadi olaraq Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri ilə mülki-hüquqi müqavilələr imzalayır. Belə müqavilələrin birindən mübahisə yaranmış (A şirkəti müqavilə üzrə ödənişləri vaxtı-vaxtında etməmişdir) və müqavilənin digər tərəfi olan Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatdan keçmiş hüquq şəxs – B şirkəti müqavilə öhdəliklərinin pozulması nəticəsində ona dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsinə dair A şirkətinin Nümayəndəliyinə qarşı Azərbaycan Respublikasının məhkəməsində iddia irəli sürmüşdür. B şirkəti A şirkətinin baş ofisinin ünvanı ona məlum olmadığından bu halın iddiaya ağılabatan müddətdə baxılmasının qarşısını alacağı qənaətinə gələrək bu addımı atmışdır. Aidiyyəti məhkəmə əvvəlcə ərizəni icraata qəbul etmiş, hətta iddianı təmin etmə tədbiri barədə B şirkətinin vəsatətinə əsasən Nümayəndəliyin Azərbaycan Respublikasındakı bank hesabına həbs qoymuşdur. Lakin sonradan məhkəmə cavabdehin Nümayəndəlikdən A şirkətinə dəyişdirilməsi barədə qərardad çıxarmış, səbəb kimi də Nümayəndəliyin hüquqi şəxs olmamasını göstərmişdir. İddiaçı, yəni

B şirkəti MPM-nin 50.4-cü maddəsinə istinad etsə də, bu, bir nəticə verməmişdir.

Sual: Nümayəndəlik cavabdeh ola bilərmi?

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – “MM”) 53-cü maddəsinə əsasən, “hüquqi şəxsin olduğu yerdən kənarında yerləşən və hüquqi şəxsin mənafeələrini təmsil və müdafiə edən ayrıca *bölməsi* nümayəndəlik sayılır” və “nümayəndəliklər və filiallar hüquqi şəxs deyildirlər və hüquqi şəxsin təsdiq etdiyi əsasnamələr üzrə fəaliyyət göstərirlər”.

“Hüquqi şəxs” termini MM-nin 43-cü maddəsində bu cür açıqlanır: “Hüquqi şəxs qanunla müəyyənləşdirilən qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir *qurumdur* ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlakla cavabdehdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, *məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq* hüququna malikdir.”

Bu iki maddədən aydın olur ki, nümayəndəlik hüquqi şəxs olmadığından (nümayəndəliyin rəhbərinə B şirkətinin iddiası üzrə A şirkətini təmsil etmək üçün xüsusi və ya Azərbaycan Respublikasında A şirkətinə qarşı qaldırılmış istənilən iddia üzrə A şirkətinin maraqlarını təmsil etmək üçün ümumi etibarnamənin verildiyi hallar sözügedən məqalədə araşdırılmır) B şirkətinin ilkin iddiası üzrə məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilməz. Yəni, birinci misal üzrə məhkəmənin qərarı doğrudur.

İkinci misal: Birinci misaldakı faktları bir az dəyişdirək: A şirkətinin idarəetmə orqanı və hüquq departamenti Niderlandda yerləşir. B şirkəti ilə müqavilənin bir çox şərtlərinin razılaşdırılmasında (elektron poçt və skayp vasitəsilə) onlar da iştirak etmişlər. B şirkəti də iddianı Nümayəndəliyə qarşı deyil, A şirkətinin direktorlar şurasına qarşı irəli sürüb.

Sual: Bu iddia mümkündürmü? Ümumiyyətlə, fiziki şəxslər, hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs olmayan təşkilatlardan başqa, daha hansı subyektlər mülki prosesdə tərəf ola bilər?

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, MPM-nin 50.1 və 50.4-cü maddələrində tərəf ola biləcək subyektləri fiziki və hüquqi şəxslərdən başqa daha dörd kateqoriya aid edilmişdir (vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları, digər orqanlar və hüquqi şəxs olmayan digər şəxslər).

“Dövlət orqanları” ifadəsinin açıqlaması “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 7-ci maddəsində verilmişdir: “Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş hüdudlarda Azərbaycan Respublikasının məqsəd və funksiyalarını həyata keçirən, qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış və dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən dövlət qulluqçularının qurumu dövlət orqanıdır.” Mülki Məcəllənin 43.3-cü maddəsində isə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası mülki hüquq münasibətlərində eynilə digər hüquqi şəxslər kimi iştirak edir və bu hallarda Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətlərini onun hüquqi şəxslər olmayan orqanları həyata keçirirlər. Göstərilən maddələrdən aydın olur ki, dövlət orqanları hüquqi şəxs deyil, lakin buna baxmayaraq məhkəmədə iddaçı və cavabdeh kimi çıxış edə bilərlər.

“Vəzifəli şəxslər”in açıqlaması isə bir qanunda deyil, məzmunu uyğun olaraq müxtəlif qanunlarda (Cinayət Məcəlləsi, “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Qanun, dövlət vəzifəli şəxsə münasibətdə - “Dövlət qulluğu haqqında” Qanun və s.) verilir. Bununla belə, nə Mülki Məcəllə, nə də MPM “vəzifəli şəxsi”n konkret olaraq kim olduğunu açıqlamır. Belə olan halda mübahisəyə baxan məhkəmənin hər hansı bir vəzifəli şəxsin MPM-nin 50.1-ci maddəsinə əsasən iddiaçı və ya cavabdeh qismində tanınmasını qanunun analogiyası prinsipinə əsaslanaraq müəyyən etməsi məntiqli görünür. Qeyd etdiyimiz kimi, “vəzifəli şəxs” bir neçə qanunda açıqlandığı və qanunlar ierarxiyasında onlardan daha üstün hüquqi qüvvəyə malik Mülki Məcəllədə təsbit edilmədiyindən, demək olar ki, məsələnin həlli tam olaraq aidiyyəti məhkəmənin öhdəsinə buraxılıb. Bu hal isə təcrübədə anlaşılmaqlara gətirib çıxara bilər, çünki analogiya üzrə tətbiq ediləcək qanunlardan birində - Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsinin qeyd hissəsində “vəzifəli şəxs” anlayışı

həddindən artıq geniş cızılaraq nəinki dövlət vəzifəli şəxsləri və hüquqi şəxslərin rəhbərlərini, hətta “kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının işçilərini” də əhatə edir. Yəni, yuxarıdakı misalımızı bu analogiyaya uyğun təhlil etsək, belə çıxır ki, A şirkətinin nəinki rəhbəri, hətta hüquq departamentinin işçisi də cavabdeh qismində göstərilə bilər. Birinci misalda qeyd edildiyi kimi, Nümayəndəliyin cavabdeh ola bilmədiyi bir halda şirkətin adı işçisinin mahiyyət etibarilə şirkətə qarşı yönələn iddia üzrə cavabdeh ola bilməsi ən azından hüquqi məntiqə zidd olsa da, qanunla mümkün görünür.

Yerdə qalan iki kateqoriyadan birinin - “hüquqi şəxs olmayan digər təşkilatlar”ın nə demək olduğunu aşağıdakı üçüncü misalla bağlı araşdırmağa çalışacağıq.

Sonuncu kateqoriya, yəni MPM-nin 50.1-ci maddəsində işlənmiş “başqa orqanlar” ifadəsinə gəldikdə isə, onun nə məna kəsb etdiyi ümumiyyətlə aydın deyil. Dövlət orqanları ayrıca bir kateqoriya kimi göstərildiyindən, fərz edə bilərik ki, burada söhbət hüquqi şəxslərin orqanlarından (bir hüquqi şəxs daxilində yaradılmış bölmələr yaxud hüquqi şəxslərin istənilən birliyi də nəzərdə tutula bilər) gedir. “Orqan” sözünün hüquqi şəxsin yalnız idarəetmə funksiyaları həyata keçirən yoxsa istənilən qurumunu əhatə etdiyi də aydın deyil. Nəzərə alsaq ki, “dövlət orqanları” ifadəsi hüquqi şəxs olmayan, lakin buna baxmayaraq iddiaçı və cavabdeh ola bilən dövlət qurumlarını bildirir, onda “başqa orqanlar”ın da hüquqi şəxsin istənilən idarəetmə orqanını (direktorlar və ya müşahidə şurası, idarə heyəti, direktor) yaxud bölməsini (departament, nümayəndəlik, filial, şöbə və sair) ehtiva etməsi qənaətinə gəlməyə əsasımız olur. Bu isə həm birinci misalla bağlı gəldiyimiz (məhkəmənin də təsbit etdiyi) nəticəyə ziddir, həm də hüquqi məntiqə tam uyğun deyil.

Bunlara baxmayaraq, gələ biləcəyimiz nəticə odur ki, hal-hazırda MPM ikinci misalda qeyd edilən iddiaya, yəni A şirkətinin ayrıca departamentinin və ya direktorlar şurasının cavabdeh qismində cəlb edilməsinə yol verir.

Üçüncü misal: birinci misaldakı faktları bir az da dəyişdirək: A şirkəti iri transmilli korporasiya olduğundan, sosial məsuliyyət daşıyan şirkət sayılır. Şirkətin xaricdə(London şəhərində) yerləşən və onun sosial-mədəni funksiyalarını həyata keçirən ofisi, bizim dildə desək idarəsi var. B şirkəti ilə Nümayəndəlik arasında imzalanmış müqavilə üzrə bəzi xidmətlərin benefisiarı, yəni onlardan bəhrələnən məhz həmin idarə omuşdur. Məhkəmədə cavabdeh qismində Nümayəndəlik deyil, A şirkətinin həmin idarəsi göstərilir.

Sual: A şirkətinin sosial-mədəni funksiyalarını həyata keçirən idarəsi cavabdeh ola bilərmi?

İlk öncə idarənin nə demək olduğunu araşdıraq. MM-nin 54-cü maddəsinə əsasən, hüquqi şəxsin idarəetmə, sosial-mədəni və ya digər qeyri-kommersiya xarakterli funksiyaların həyata keçirilməsi üçün yaratdığı *təşkilat* idarə sayılır, idarə hüquqi şəxs deyildir və hüquqi şəxsin təsdiq etdiyi əsasnamə üzrə fəaliyyət göstərir, idarənin öhdəlikləri üçün məsuliyyət idarəni yaratmış hüquqi şəxsin üzərinə düşür. Maddənin mətni kifayət aydın yazılmış, yeganə sual doğuran məqam “təşkilat”ın nə demək olduğudur.

Qeyd edək ki, “təşkilat” anlayışı MM-də müxtəlif, bəzən bir-birinə zidd mənalarda işlənir. “Kommersiya təşkilatları” və ya “qeyri-kommersiya təşkilatları” deyərkən, ilk növbədə hüquqi şəxslər (MM-də sadalanmış növlərdə kommersiya və ya qeyri-kommersiya hüquqi şəxsləri) ehtiva edilir. Lakin MM-nin yuxarıda istinad etdiyimiz 54-cü maddəsində “təşkilat” sözünün tamamilə fərqli mənada işləndiyinin şahidi oluruq: “təşkilat” sözü mahiyyət etibarilə nümayəndəlik və ya filial kimi hüquqi şəxsin bir bölümü olan idarəni tərif edir. Başqa sözlə desək, MM-nin 54-cü maddəsində işlənən “təşkilat” heç də hüquqi şəxs demək deyil.

MPM-nin 50.4-cü maddəsinə əsasən isə, mülki prosesdə tərəf ola biləcək subyektlərin dairəsinə *hüquqi şəxs olmayan təşkilatlar* da daxildir. Bunun da konkret olaraq hansı məna kəsb etdiyi MPM və ya digər qanunlarda açıqlanmayıb.

Göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, MM-nin 54-cü maddəsində sözügedən “idarə” MPM-

nin 50.4-cü maddəsindəki “hüquqi şəxs olmayan təşkilat” anlayışı ilə əhatə olunur. Elə isə, A şirkətinin London idarəsi B şirkətinin iddiası üzrə prosesdə cavabdeh kimi çıxış edə bilər.

Göründüyü kimi, MPM-nin tətbiqi üçün onun 50.1 və 50.4-cü maddələrinin əhəmiyyəti böyükdür. Bunu nəzərə alaraq, sözügedən normalarda işlənmiş qeyri-dəqiq ifadələrin gələcəkdə bu və ya digər şəkildə qanuverici səviyyəsində dəqiqləşdirilməsinin zəruriliyini qeyd edir və buna ümid edirik. Məsələn, “filial” və “nümayəndəlik”də olduğu kimi, “idarə”nin tərifində də “bölmə” və ya oxşar termindən istifadə edilməsi mümkündür, çünki gördüyü işlərdən, yerləşməsindən və yerinə yetiriyi funksiyalardan asılı olmayaraq, hüquqi şəxsin tərkib hissəsi olan (törəmə müəssəd söhbət getmir) istənilən struktur vahidi onun bölməsidir. Mülki Məcəllə və MPM-nin məqsədləri üçün isə “vəzifəli şəxslər”in ayrıca açıqlaması verilə bilər. Nəhayət, “başqa orqanlar” və “hüquqi şəxs olmayan digər şəxslər”in də tərfi verilməli ya da həmin ifadələr ümumiyyətlə MPM-dən çıxarılmalıdır (çünki təcrübədə məhkəmələr yalnız fiziki və hüquqi şəxslərin, dövlət orqanları və dövlət vəzifəli şəxslərinin iddiaçı və cavabdeh kimi çıxış edə bilməsini əsas gətirərək onsuz da onların tətbiq edilməsinin qarşısını alır).

Qanunvericilik səviyyəsində dəyişikliklər edilənədək isə ən azından Ali Məhkəmə tərəfindən həmin maddələrin tətbiqi məsələsinə aydınlıq gətirilə biləcəyini düşünürük. Bu sahədə qonşu Rusiya Federasiyasınının Ali Arbitraj Məhkəməsinin Plenumunun 14 may 1998-ci il tarixli Məlumat məktubunu misal çəkmək olar. Belə ki, həmin məktubda Rusiya Ali Arbitraj Məhkəməsi hüquqi şəxslərin ayrıca bölmələri (filial, şöbə, nümayəndəlik, idarə və ya digər növlərə ayırmayaraq) tərəfindən və ya onlara qarşı Rusiya arbitraj məhkəmələrinə verilmiş iddialara dair məhkəmə praktikasını ümumiləşdirərək, iddiaların hansı hallarda məqbul olmasına dair tövsiyələr vermişdir.